

Nádorhelyettesítő tisztségek a 14. század közepéig*

Ha hagyományos módon akartuk volna ennek a rövid tanulmánynak a címét közölni, akkor az is szerepelhetne, hogy „Az alnádori intézmény története a 14. század közepéig”. A nádor intézményesített helyettesét ugyanis a szakirodalom szinte egyöntetű módon az „alnádor” megnevezéssel illeti az általunk vizsgált korra (1219–1342) vonatkozóan is. Szinte az egyetlen kivételnek Szovák Kornél tekinthető, aki egy, a 13. század első felének nádori intézményét áttekintő cikkében terminológiaiailag megkülönböztette a nádori albirót és az alnádort, a következőképpen: „kezdetől fogva (az 1220-as évektől) volt a nádornak albirája, aki többnyire a nádor környezetében járt el, a század második felében talán birtokán székelt. Ezzel párhuzamosan, de csak a [13.] század második felében megjelenik egy hol Pesten, hol pedig Budán rezideáló alnádor.”¹ A különbségtételt a szerző tehát a székhelyben fogta meg: az albiró a nádor környezetében, az alnádor pedig Pesten vagy Budán székelt (legalábbis a 13. századot illetően). Véleményünk szerint Szovák Kornélnak teljesen igaza van, valóban kétféle helyettesi intézményről kell beszélni, amelyek ugyanakkor más pontokon is különböztek egymástól, nem csak a székhely terén. Röviden megelőlegezve az alább elmondottakat: az egyik helyettesi intézmény az volt, amelyet a latin terminológiában többnyire *vicepalatinus* névvel illettek, magyarul pedig nevezhetjük hagyományosan „alnádornak”. Ezt az „alnádort” leginkább az jellemezte, hogy az 1240-es évektől kezdve a feladata nem csak a nádor személyének helyettesítése volt, hanem az is, hogy Pesten, később Budán székelve ellássa a pesti ispáni teendőket, illetve a régióban bíraskodjon. Az alnádor hivatala az idők folyamán távolodott a nádori befolyástól, hiszen fizikálisan sem tartózkodott a közelében. Ennek megfelelően egy teljesen önálló bírói fórumnak is minősült, aki a saját jogán folytatott le pereket, ítél, majd erről ítéletlevelet adott ki. Ugyanakkor a kinevezése mindvégig a nádor joga volt, így mégis az ő alárendeltjének számított, de egy viszonylag függetlenül tevékenykedő alárendeltnek. A másik fő nádorhelyettesi funkciót a latinban többnyire a *viceiudex* (vagy teljesebb nevén: *viceiudex palatini*) terminológiával jelölték, ezt a magyarra a „nádori albiró” névvel ültethetjük át. Ő közvetlenül a nádor személyes munkatársa volt, többnyire a környezetében tartózkodott, és a nádor személyét helyettesítette, ám nem rendelkezett önálló bírói döntési jogkörrel. Mivel a nádorok többnyire nem Budán vagy a közelében székeltek, hanem valahol máshol, és az 1250-es évektől kezdve az 1320-as évek végéig inkább csak a saját kúriájuk szűkebb-tágabb vonzáskörzetére terjedt ki a bírói befolyásuk a gyakorlatban, így a 13. század végétől kezdve az albirók számítottak az adott nádori tartomány másik fő bírójának – éppen a nádor környezetében való tartózkodásuk miatt. A különbség köztük tehát jogilag is megfogható: az albirónak sokkal szűkebb volt a hatásköre. A *viceiudex*, ellentétben az alnádorral, szinte sohasem zárt le saját joga egyetlen pert sem, csak részt vett a per különböző állomásaiban (tanúkat hallgatott ki, hiteleshelyeket szólított fel egy-egy eljárás lefolytatására, perközbeni bírságot szabott ki, pert halasztott), de az egyes ügyek végső lezárását nem a saját nevében mondta ki. Fontos azonban jelezni, hogy az itt felvázolt terminológia és feladatkör sokkal esetlegesebb volt a gyakorlatban, főleg ha a vizsgálatot nem csak az Árpád-korra, hanem a 14. század első harmadára is kiterjesztjük. Mint alább részletesen kifejítjük, a terminológiai szétválasztás nem mindig állt fent (a Druget-nádorok idején pl. a Budán székelő helytestest is *viceiudex* névvel illették), és nem mindig töltötték be mindkét hivatalt. Így inkább csak ten-

* A szerző az MTA-HIM-SZTE-MOL Magyar Medieviztikai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa.

¹ SZOVÁK 1989. 300.

denciákról beszélhetünk az egyes nádorhelyettesi funkciók szétválasztásakor, a gyakorlatot valójában a nádor személyes igényei szabták meg.

A nádor helyettesítése már akkor is napirenden volt, amikor a 11–12. század folyamán még csak a király képében bíraskodott a királyi kúriában. Szent László III. törvénykönyve is szót ejtett arról, hogy „ha valamikor a nádorispán hazamenne, a király és az udvar pecsétjét, aki helyetteseként hátramarad, annak adja át”.² Nem valószínű, hogy emögött intézményesített keretek álltak volna, inkább csak a király megbízott egy éppen udvarban tartózkodó előkelőt, hogy átmenetileg vegye át a nádorispán helyét.³ Az első ismert nádorhelyettesek Barc fia Miklós hivatalviselése idején jelentek meg 1219–1220 folyamán. Az első hiteles említések a Várad Regesztrumban találhatóak 1220-ból.⁴ Hogy az intézmény csak ekkortájt jelent meg, mutatja, hogy nincsen még kikristályosodott neve a tisztségnek. 1220-ban Fila kétszer és Petus egyszer *vicarius palatini*.⁵ A névváltozatosságot Móric alnádor 1220–1221-es említése-in lehet jól lemérni. Egy esetben (1221) ő is *vicarius palatini comitis*. Egyszer (1221) *vicecomes palatini comitis*, három alkalommal (1220–1221) egyszerűen csak *vicepalatinus*, míg egyszer (1221) *vice iudex palatini comitis*.⁶ Az utolsó kivételével mindegyik a Várad Regesztrum bejegyzéseiből való (az utolsó Benedek, tatai apát oklevele, amely több ponton is eltér a megszokott formuláktól). Barc fia Miklós nádor egy 1221. évi oklevelében Mártont az ő *vice iudex*-ének nevezte.⁷ Az 1222. évi Aranybulla „helyettes bírakat” (*iudices vicarios*) emlegetett.⁸ A különféle megnevezések itt még biztosan nem annak tudhatók be, hogy ennyi, funkciójában hasonló, ám különféle tisztség létezett volna a nádor helyettesítésére, hanem hogy a frissen megszervezett hivatalnak még nem szilárdult meg a neve. Ezalatt a két év alatt összesen négy alnádorról van tudomásunk (Fila, Petus, Móric, Márton), akik nem egymást váltva, hanem párhuzamosan működtek. Úgy tűnik, hogy amíg a nádor, Barc fia Miklós, az ország keleti felén tartózkodott, addig ők Nyugat-Magyarországon maradtak, és képviselték a nádori ítélőszéket. Legalábbis ez következik abból, hogy a Várad Regesztrumban az összes olyan 1220. évi eset, ahol a nádort jelölték meg bírának, kelet-magyarországi területi vonatkozással bír (ez önmagában cseppet sem szokatlan egy kelet-magyarországi hiteleshely esetén), addig az ugyanezen évi alnádori esetek rendre mind nyugat-magyarországi ügyek, amely már jóval szokatlanabb.⁹ A nádori helyettesek halmozásának végül az Aranybulla szabott gátat, amely kimondta, hogy a nádor „helyettes bírakat ne tartson, csak egyet a saját udvarában”.¹⁰ Hogy ez az intézkedés mennyire ment át a gyakorlatba, nem tudni biztosan, de az tény, hogy ezután mindig csak egyetlen nádor körül tevékenykedő helyettessel találkozunk a forrásokban, ami az igenlő választ sejteti.¹¹

A nádorhelyettesi intézmény történetében az újabb változás akkor állt be, amikor a tisztséghez hozzákapcsolódott a pesti ispáni jogkör. Ennek pontos ideje nem ismert, inkább csak tágabb időhatárokkal számolhatunk. Ahhoz, hogy ez egyáltalán megtörténhessen, szükség volt arra, hogy az ország szívében található régi „Visegrád” óriásmegye több kisebb megyére váljon szét, és megszülessen Pest megye. A folyamat talán a 12–13. század fordulóján

² ZÁVODSZKY 1904. 174. Magyarul: ÍFMT 89. (ford. Körmendi Tamás)

³ Vö. ZSOLDOS 1998. 27. 156. jz.

⁴ Hamis oklevélben már 1201-ből találkozunk Belos nádori alispánnal (*Belus, vice comes D[omini] Palatini*): CD VII/4. 70–71. (RP 2. és 3. sz. közötti reg.)

⁵ RV 248. és 266. sz. (Fila); RV 249. sz. (Petus)

⁶ RV 289. sz.; 282. sz.; 271., 318., 321. sz.; ÁÚO I. 182–183.

⁷ PRT I. 652. (RP 9. sz.)

⁸ DRMH I/1. 35.

⁹ Szócs 2012. 417.

¹⁰ DRMH I/1. 35. Magyarul: BERTÉNYI 2000. 270.

¹¹ Az Aranybulla és a tatárjárás közötti időszak ismert nádorhelyettesei: Kőbölküti Péter (1234): HO VIII. 31–32. (RP 37–38. sz.); DF 200920. (kiadása: RP 39–40. sz.). Endri (1235): DL 70387. (kiadása: RP 41. sz.). Albert (1235 és 1237): DL 96256. (ANJOU-OKL. XXIX. 64. sz.) és DL 41010. (vonatkozó részek kiadása: RP 52–53. sz.); HO VI. 37.

kezdődött, és 1227-ben még biztosan zajlott, mert akkor említettek a források egy budai ispánt, bár később „Buda megye” nem alakult ki – ekkor tehát még nem szilárdult meg a későbbiekből ismert megyestruktúra.¹² 1244-ben viszont már biztosan az alnádor látta el a pesti ispáni teendőket.¹³ Hogy a két időpont között mikor történt meg az összekapcsolás, nem világos, ám könnyen lehet, hogy már a tatárjárás előtt.¹⁴ Mindez magával hozta azt, hogy az alnádor székhelye Pesten legyen, és ne a nádor közelében, amely életre hívott egy másik, párhuzamos helyettesítést is, aki továbbra is a kúrián tartózkodott. A kétféle helyettesítéssel tehát kb. az 1240-es évektől lehet számolni. Innentől fogva az Árpád-kor folyamán többször is felbukkantak *vicepalatinusok* és *viceiudexek* is, de az egyes nevekhez rendelt tisztségek már nem keverednek, azaz már nem nevezik ugyanazt a személyt kétféleképpen, mint az 1220-as években.¹⁵ Emellett megfigyelhető az a tendencia is, hogy (egyetlen kivétellel) a *vicepalatinus* volt a Pesten, majd Budán székelő, míg a *viceiudex* székhelyét nem tüntették fel egyszer sem, ám ha van olyan adatunk, amiből következtethetünk a tartózkodási helyére, akkor az a nádori kúria közelébe mutat.¹⁶ A 13. század második felétől a másik helyettesi tisztség viselői, a *vicepalatinusok* neve mellé szinte állandó jelleggel odakerült a székhelyükre való utalás is (*in Hotwan residens, in Pest residens, illetve leggyakrabban Bude residens*).¹⁷ A „Bude residens” alnádorok az Árpád-korban, amennyiben ismerjük a kelethelyüket, többnyire Budán vagy Pesten keltezték a levelüket, tehát nem csak üres formula volt az ott tartózkodásra való utalás.¹⁸ Az Árpád-kor nádorhelyetteseit tehát elég nagy biztonsággal szétválaszthatjuk alnádori (távolléti) és albirói (a nádori tartományban működő) tisztviselőkre. Ebben a korszakban az egyetlen, akinek a besorolása nem egyértelmű, az az 1270-es években felbukkanó Pósa. Őt egy nádori oklevél *vicepalatinus noster* titulussal említette (ami a budai alnádorokra utal), ám Pósa egyetlen ismert oklevele (amely egy *datum pro memoria*, tehát nem tartalmazott intitulációt) Fehérvárott kelt.¹⁹ Hogy ő esetleg mégis a budai alnádorok közé tartozott, arra a per területi vonatkozása is utalhatna, mivel a Pest megyei, de a pilisi (budai) oldalon elhe-

¹² A folyamatra részletesen ld. ZSOLDOS 1998.

¹³ ELENCHUS III/2. 40.; ZSOLDOS 1998. 26–27.

¹⁴ Lásd pl. SZOVÁK 1989. 300.; ZSOLDOS 1998. 26–27.; TRINGLI 2010. 378–379. Ellentétes véleményét fogalmazott meg Györfly György: GYÖRFFY 1997. 136–137.

¹⁵ Viceiudex: DL 93896. (kiadása: RP 168. sz.); ZALA I. 118–119. (RP 203. sz.); DL 57228. (kiadása: RP 301. sz.); DL 75155. (kiadása: RP 317. sz.); DL 75156. (kiadása: RP 321. sz.); HO VII. 360. (RP 327. sz.); ÁÚO III. 172. Vicepalatinus: ZICHY I. 79. (RP 179. sz.); HEVES 51. (RP 197. sz.); KIS-PETRIK 2008. 25–26. (RP 238. sz.); DL 58436. (pecsétfelirat, lásd RP 289. sz.), ÁÚO X. 388. (RP 313. sz.); ÁÚO VIII. 394.; ÁÚO IX. 194.; HO VI. 435.; ELENCHUS III/2. 40.; ZICHY I. 98. Az Árpád-kori alnádorok listáját ld. még ZSOLDOS: ARCHONT. 18–26.

¹⁶ Pósa fia Bodurra ld. SZOVÁK 1989. 300. Aba nb. Amadé albirái a nádor gönci székhelyének közelében, Vizsolyban székeltek, ld. DL 75155–75156. (kiadása: RP 317., 321. sz.), ZICHY I. 121. (Datum pro memoria, kiadójára ld. az RP 272. sz. reg. kommentárját). Vlsz. Amadé egyéb albirái is, akikről ezt nem lehet egyértelműen kimutatni, ld. HO VII. 360. (RP 327. sz.), DF 269488. (ANJOU-OKL I. 706. sz.), DF 266084. (ANJOU-OKL III. 790. sz.)

¹⁷ A hatvani székhelyű Gothard alnádor (DF 278431. = 280264., kiadása: RP 129. sz.) 1264-ben István ifjabb király országgrésében viselte hivatalát, ezért az atipikus helyszín. A pesti székhely: 1244: ELENCHUS III/2. 40.; 1272: ÁÚO VIII. 394. A budaira ld. 1279: HEVES 51. (RP 197. sz.); 1270-es évek: ZALA I. 118–119. (RP 203. sz.); 1288: KIS-PETRIK 2008. 25–26. (RP 238. sz.); 1299: ZICHY I. 98.; s. d.: ÁÚO X. 388. (RP 313. sz.). A Pest-Buda székhelyváltozás kapcsán itt jegyeznénk meg, hogy Pest kezdetben dunakétparti város volt (Kétpest), így a korai pesti székhelyet – elvileg – felfoghatnánk úgy is, hogy az a mai budai oldalra esett. Ám a tatárjárás után a jobb parti Pestet következetesen Kispesztnek (*Minor Pest*), majd az 1260-as évektől Kelenföldnek (*Kreymsfeld*) nevezték (ÁMTF IV. 571–572.). Így az 1272-es adatot a Pesten székelő alnádorról a dunabalparti „Nagy” Pestre vonatkoztathatjuk.

¹⁸ HEVES 51., ZALA I. 118–119. (RP 197., 203. sz.). A statisztikailag nem túl jelentős két Árpád-kori adatot (más esetben nincs kitéve a kelethely) erősíti, hogy mind Debreceni Dózsa, mind Druget Fülöp budai alnádorára igaz volt ugyanez. Miklós fia Péter „vicepalatinus Bude residens” (ZICHY I. 98.) egy *damus pro memoria*-jában Pesten keltez: HO VIII. 383–384. (RP 289. sz.)

¹⁹ ZICHY I. 77., 79. (RP 176., 179. sz.)

lyezkedő Berkiből származó Csom perelt a szintén Pest megyei Negyed faluval.²⁰ Mivel az eset biztosan az augusztus 20-i éves fehérvári törvénynapon történt (az oklevél szerint a felperes Szent István ünnepétől, vagyis augusztus 20-tól várakozott az alnádor színe előtt, aki levelet Fehérvárra keltezte), ezért talán arra gondolhatunk, hogy itt a budai ítélkező fórumok ideiglenes Fehérvárra településéről volt szó. Persze az sem biztos, hogy Pósa tényleg a Budán székelő alnádorok közé tartozott, hiszen a *vicepalatinus* titulusa mellett ez nincs kitéve.

Később, a korai Anjou-korban Aba Amadé bíróságát leszámítva nincs adatunk semmilyen működő nádorhelyettesről. Aztán a zavaros 1310-es években Borsa Kopasz nádorsága idején bukkan fel legközelebb helyettes, és őrá a források hosszú idő óta először újra mindkét latin terminológiát alkalmazták: egy ízben *vicepalatinus*, máskor *viceiudex* volt.²¹ A következő ismert nádorhelyettes Debreceni Dózsa idején bukkan fel 1322-ben. Dózsa az első olyan ismert nádor az Árpád-kor óta, akinek ismét két párhuzamos helyettese van, egy Budán, egy pedig a debreceni kúriájában (tegyük hozzá: nem lehetetlen, hogy már Dózsa hivatali elődje, Rátót nembeli Domokos nádor is tartott alnádort Budán, de erre csak közvetett adatok utalnak).²² Dózsa budai alnádora, István, első ízben *viceiudex ... palatini ... Bude residens* néven bukkan fel, de aztán rendre *vicepalatinus Bude residens* formában állandósul a megnevezése.²³ Az Árpád-kori terminológia tehát ezen a téren „helyre állt”. Ezzel párhuzamosan volt Dózsának egy „általános bírāja” (*iudex generalis ... palatini*), Miklós is.²⁴ Ő nem Budán, hanem – amikor van rá adatunk – Debrecenben, Dózsa székhelyén keltezte okleveleit. Érdekes, hogy ennek a Miklósnak volt egy albirája, Péter, aki nem közvetlenül Dózsa nádor, hanem Miklós „általános bíró” albirájának nevezte önmagát (*comes Petrus viceiudex comitis Nicolai iudicis generalis Douse palatini*).²⁵ A helyettesi rendszer így tehát egy eddig nem ismert szereplővel, a *iudex generalisszal* bonyolódott, és a *viceiudexet* ő alá rendelték. Dózsát 1323 elejétől (vagy talán 1322 legvégétől) Druget Fülöp váltotta a nádori székben,²⁶ és ezt a rövid epizódot leszámítva nem hallunk többet „általános bíróról”. A *iudex generalis* poszt megjelenése egyébként megmagyarázható a nádorhelyettesi jogkörök ismeretében, erre alább még visszatérünk.

Druget Fülöp nádorsága (1323–1327) idején szintén azzal a „hagyományos” rendszerrel találkozunk, hogy a két helyettes közül az egyik, Tamás, Budán keltezte okleveleit és titu-

²⁰ A falvakra: ÁMTF IV. 566., 575.

²¹ 1314: DL 69660., 69661. (ANJOU-OKL. III. 759. sz., 823. sz.)

²² Domonkos halála után ugyanis bizonyos „király által kiküldött bírák” működési területe Pest megyét is lefedte. Mivel ezek a bírák a nádor halála után, bizonyos jogköreit gyakorolva jártak el, ezért valószínű, hogy Domonkos működési területe Pest megyére is kiterjedt (ld. ZSOLDOS 2012A. 48–49.) Ha pedig kiterjedt, akkor könnyen lehet (bár természetesen nem teljesen bizonyos), hogy alnádort is állított.

²³ HO VIII. 411–412., DL 3652., DF 200110., ZICHY I. 216–217., DL 86950. (ANJOU-OKL. VI. 571., 629., 775–776., 830., 838., 848. sz.)

²⁴ DL 96082., 96083., 50718. (ANJOU-OKL. VI. 508., 517., 600. sz.)

²⁵ DL 96082. (ANJOU-OKL. VI. 508. sz.)

²⁶ Engel Pál az archontológiában a nádori tisztséget 1323. jan. 14-ére még üresedésben lévőnek mondja (ENGL: ARCHONT. 2.). Ám a hivatkozott oklevél (DL 40417.) csak annyit mond, hogy nem tudják I. Károly parancsát kihirdetni Pest megyének, mert az *alnádori* tisztség üresedésben van éppen. Dózsa budai alnádora 1322. november 27-én még oklevelet adott ki (ANJOU-OKL. VI. 848. sz.), de ez az utolsó olyan adat, amely Dózsa működését sejteti. Fülöp azonban dec. 6-án még királynéi támokmester volt (ANJOU-OKL. VI. 857. sz.). Mivel Károly ekkortájt a térségtől távol, Temesvárot tartózkodott (ANJOU-OKL. VI. 863. sz.), mindenképpen kellett némi idő, amíg Dózsa halálának a híre eljutott hozzá, illetve a kinevezés Fülöphöz. Beszédés ugyanakkor, hogy Károly 1322. dec. 27-én már levelében arra utasította a budai káptalant, hogy egy parancsát mutassák be a pesti ispánnak (azaz az alnádornak). Erre válaszolt a káptalan jan. 14-én a hivatkozott oklevélben, hogy az alnádori tisztség nincsen betöltve. Bár lehet, hogy Károly és kancelláriája nem gondolt arra, hogy a pesti ispáni cím össze van kötve az alnádorival, ám valószínűbb, hogy éppen fordítva történt: azzal számoltak, hogy a tisztség a levél Budára érkezésekor már nem lesz üresedésben, vagyis a nádori kinevezést Károly már maga mögött tudta. Ez esetben Fülöpöt valamikor december 6 és 27 között tette meg nádorrá.

lusában is ott szerepelt a „Bude residens” („Budán székelő”) kitétel.²⁷ A másik helyettes, Perényi Miklós egy kivétellel mindig Vizsolyban, Fülöp kúriájában.²⁸ Az addigi terminológia azonban felbomlott. Perényi Miklós a már megszokott *viceiudex ... palatini* elnevezést használta,²⁹ viszont Tamásnál az addigi gyakorlat fényében joggal elvárható *vicepalatinus* helyett 1324-ig úgyszintén a *viceiudex* megnevezés élt. Aztán 1325-től következetesen a *iudex ... palatini Bude residens* titulussal illették,³⁰ ami rangemelkedést (de legalábbis terminológiai megkülönböztetést) jelent a Vizsolyban ítélkező Miklóssal szemben, hiszen ő mindvégig *viceiudex* maradt. Ezt a terminológiai különbségtételt leszámítva (a *viceiudex-iudex* átalakulás magyarázatára alább szintén visszatérünk) Tamás minden egyéb téren a korábbi budai alnádorok gyakorlatát követte.

Fülöp utóda, Druget János Óbudán rendezte be székhelyét,³¹ amely már önmagában is feleslegessé tette a budai és a kúriai albirói tisztség szétválasztását. Jánosnak 3 helyetteséről is tudunk. Gekemen óbudai alvárnagy régóta hűséges emberének számított, ám őt csak ideiglenes jelleggel nevezte ki az albirói posztra 1329-ben.³² Gekemen egyébként megmaradt óbudai alvárnagynak, és bő fél évvel később már csak ilyen minőségben adott ki oklevelet az új albiróval, Péterrel együtt (*comitis Petri viceiudicis et comitis Gyekmeni vicecastellani domini Johannis palatini de Veteribuda*).³³ Péter még egyszer bukkant fel az év folyamán,³⁴ többször nem hallunk róla (hacsak nem volt azonos az 1333-tól az óbudai kúriában működő Péter mesterrel, nádori protonotáriussal,³⁵ de ez nem valószínű). 1333-ban Gergely albiró bukkant fel kétszer is, szintén *viceiudex* titulussal említve.³⁶ Mindhárom albiró Óbudához kötődött. Eközben az elhunyt Fülöp vizsolyi albirója, Perényi Miklós is tovább folytatta ott működését, csak ekkor már Druget János fia Vilmos égisze alatt, aki a Druget-tartomány igazgatását kapta meg I. Károlytól. Perényi Miklós 1328-ban segített átvenni a tartományt, közreműködött abban, hogy Vilmost beiktassák az egyes várakba, és a hozzájuk tartozó birtokokba.³⁷ Később ugyanazt a bíraskodási gyakorlatot vitte tovább, amit Fülöp alatt is képviselt, még a megszokott titulusában is csak az uraként megjelölt személy változott (*comes Nicolaus viceiudex magistri Wyllermi*).³⁸ Mikor Vilmos nádorhelyettesi címet kapott, akkor is Perényi Miklós

²⁷ Az adatok nagy száma miatt csak a regesztákra hivatkozunk: ANJOU-OKL. VII. 275., 351., 395., 411. sz., stb. VIII. 349., 547. sz., IX. 538., 551. sz., X. 137., 169., 272. sz. stb., XI. 33., 261. sz. Egy alkalommal, 1325-ben nem Budán keltezett, hanem a Zala megyei Újudvaron, de akkor okt. 7-én a nádor parancsára közgyűlést tartott Zala megyének, ez a magyarázat (ANJOU-OKL. IX. 442. sz.).

²⁸ ANJOU-OKL. VII. 63., 337., 428–429., 505. sz., stb., VIII. 24., 70., 99., 106., 141. sz., stb., IX. 20., 49., 51., 83., 98., 117. sz., stb., X. 15., 21., 111.; 150., 171., stb., XI. 85–86., 185., 206., 283., 289. sz. stb. Egy ismert alkalommal keltezett máshol, a Borsod megyei Boldván: ANJOU-OKL. VII. 704. sz.

²⁹ Egy-egy egyedi titulus előfordul: *vices ... palatini* a legelső ismert levelében (nyilván még nem szilárdult meg a terminológia: DL 96098., ANJOU-OKL. VII. 63.); *vicecomes ... palatini* – saját intituláció, ám ez az oklevél csak másolatban maradt fent, és vlsz. elírás (DF 266216., ANJOU-OKL. XI. 206. sz.); a leleszi konvent egy alkalommal csak *comesnek*, Valter főesperes pedig egyszer *vicepalatinusnak* említette (DL 50835., 50843.; ANJOU-OKL. X. 529. sz., XI. 202. sz.).

³⁰ Egy kivétellel, a csatári konvent említésében ugyanis még a régi sablon (*Thome viceiudicis Filippi palatini*) szerepel (ZALA I. 480., ANJOU-OKL. IX. 551. sz.).

³¹ ZSOLDOS 2012B. 531.

³² Oklevelének intitulációja: „comes Jekuminus castellanus de Veteri Buda, viceiudex ... Johannis palatini pro tempore constitutus” ZICHY XII. 7. (ANJOU-OKL. XIII. 222. sz.). Személyére: ZSOLDOS 2012B. 528., 531.

³³ 1330. jan. 21.: DL 376. (ANJOU-OKL. XIV. 52. sz.)

³⁴ A leleszi konvent 1330. júl. 24-i oklevele említette (*comitis Petri vice iudicis ... Johannis Drugeth ... palatini*): DF 265526. (ANJOU-OKL. XIV. 430. sz.)

³⁵ 1333. okt. 18.: AO III. 39. (ANJOU-OKL. XVII. 469. sz.)

³⁶ AO III. 11. (ANJOU-OKL. XVII. 121., 142. sz.) Gergely személyére ld. ZSOLDOS 2012B. 532. 47. jz.

³⁷ DL 2130. (ANJOU-OKL. XII. 45–46. sz.)

³⁸ Ez az intituláció Miklós 1330. febr. 7-i oklevelében található (DL 60199.), de máskor is ugyanez volt.

maradt a vizsolyi albirája, ám nádorrá emelkedése után nem tartotta meg, pedig biztosan nem halt meg.³⁹

János utódjának, Druget Vilmosnak (1334–1342) négy helyettesét ismerjük. Dénes fia Jakabot I. Károly egy ízben *vicepalatinus*nak nevezte,⁴⁰ egyébként Vilmos és a saját okleveleiben is az ekkor általánosnak számító *viceiudex* megnevezéssel illették. Jakab még dédesi várnagy volt Druget Fülöp idején, és akkor került Vilmos szolgálatába, amikor az a tartomány mellett annak „személyzetét” is átvette.⁴¹ Az időleges albirói titulus mellett Gömör megyei alispán volt, és sokszor a megye ügyei kapcsán bukkant fel.⁴² Esetleges óbudai tartózkodására is utalhat a budai alnádornak kijáró *vicepalatinus* név mellett az a Budán, Vilmos nádor nevében kelt oklevél, amely szerint egy békebírságot a nádornak és Jakab alnádorának is megfizettek ott.⁴³ Jakab összes albirói megjelenése az 1335-ös évhez köthető, és 1336-ban már csak gömöri alispánságát említik az oklevelek.⁴⁴ 1339-ben egy bizonyos Bertalan a *viceiudex*, aki fogott bíróként döntött az országbíró ítélkezésének helyszínén, Visegrádon.⁴⁵ Az ügy egyéb fogott bírái (az országbírói albiró és protonotárius) az országbírói kúriához kötődtek. Az oklevelek szerint a bírók a döntést április 25-re ígérték, végül május 8-án számoltak be róla Pál országbírónak. Bertalan tehát a nádor akkori székhelyén, Visegrádon tartózkodó albiró volt, ám az 1339-es év kivételével nem hallunk róla. Csak egyetlen 1342. évi említésből ismerjük Mikocsa fia Pétert, akit szintén a nádor *viceiudex*ének neveztek, és I. Károly Visegrádon kiadott oklevelének a hátulján említették, ti. hogy a királyi oklevelet az ő és egy bizonyos Tumpus feljegyzése alapján állította ki a királyi kancellária.⁴⁶ Mindebből az következik, hogy Péter Visegrádon, a nádori kúriában tevékenykedett, vagyis az ura környezetében. Az itteni helyettesek tehát óbudai és visegrádi székhelyű albirónak tűnnek. Arról nem tudunk, hogy Vilmos a nádorrá választása után a vizsolyi kúriában is betöltötte volna az albirói tisztséget. Perényi Miklóst valamiért leváltotta, és ő utána legközelebb vizsolyi albirónak csak „Ruszkai” Benedek fia Izsép mester *viceiudex*et nevezte ki, aki 1339–1341 folyamán bukkan fel, utoljára biztos módon 1341 augusztusában említik őt a váradelőhegyi konvent, miszerint az ő oklevele utasítására küldték ki tanúságukat egy Bihar megyei birtok felosztására.⁴⁷ Ezen kívül Zsámboki Miklós nádor 1342. december 2-án kelt oklevele tartalmilag átírta Izsép egy keltezetlen oklevelét, és ebből – ha nem is teljesen biztosan – arra következtethetünk, hogy október 13-án is hivatalban volt még.⁴⁸ Kinevezése valóban az első felbukkanása környékén

³⁹ Perényi Miklós további sorsára lásd DF 264163., DL 96186–96187. (ANJOU-OKL. XIX. 43., 698. sz.)

⁴⁰ 1335. márc. 2.: CD VIII/7. 271. (ANJOU-OKL. XIX. 84. sz.)

⁴¹ ZSOLDOS 2012c. 36., 39.

⁴² AO III. 169–170., 190. (ANJOU-OKL. XIX. 283., 479. sz.). Szintén Gömör megyei vonatkozásának tekinthető az az oklevele, amelyben a nádori bíróság előtt való megjelenésre szólította fel Benedek fia Lászlót (AO III. 199., ANJOU-OKL. XIX. 574. sz.), mivel Lászlót csetneki származása (ld. DL 2875., ANJOU XIX. 303. és 306. sz.) ehhez a megyéhez köti.

⁴³ DL 51008. (ANJOU-OKL. XIX. 352. sz.)

⁴⁴ DL 3019., 3023. (ANJOU-OKL. XX. 426., 429., 447. sz.)

⁴⁵ AO III. 545., DL 58504. (ANJOU-OKL. XXIII. 204., 260., 556. sz.)

⁴⁶ „*assecuracio de noticia personali Tumpus et Petri filii Micocha viceiudicis domini palatini*” AO IV. 191. (ANJOU-OKL. XXVI. 38. sz.)

⁴⁷ 1339. aug. 19.: ANJOU-OKL. XXIII. 503. sz. 1341. aug. 5.: ANJOU-OKL. XXV. 546. Engel Pál archontológiájában tévesen szerepel Izsép első felbukkanásának a dátuma (1337. okt. 6.), a megadott forrás egy 1340. évi oklevelet takar (AO IV. 44.). Ezen kívül az archontológia szerint „volt” albiróként említik 1341. jan. 13-án. Ez szoros értelemben véve tényleg igaz („*juxta continenciam literarum magistri Isep quondam viceiudicis eiusdem Vilermi palatini de Visul*” – KÁROLYI I. 192.), ám az említés Zsámboki Miklós nádor 1351. évi okleveléből származik, és mindenkit, pl. Druget Fülöpöt, vagy éppen magát Druget Vilmos nádort is néhainak említik benne („*Philippi quondam palatini*”; „*Vilermi Drugeth quondam palatini bone memorie predecessoris nostr*”), így mindezt az átíró oklevél megfogalmazásának kell tartanunk.

⁴⁸ Az oklevél: MES III. 475–480. (ANJOU-OKL. XXVI. 622. sz.). Izsép oklevelének tartalmi átírása: MES III. 476–478.

történhetett. 1339 nyarán maga Vilmos nádor is Vizsolyban tartózkodott éppen,⁴⁹ és kezdetben csak néhány ügyet bízott Izsépre alkalmilag, mert az albíró több korai oklevelének az intulációjára is kiemelte, hogy ő éppen az akkor tárgyalt esetnek a nádor által állított bírója.⁵⁰ A nádor augusztus végén otthagyta Vizsolyt, és nekiállt közgyűléseket tartani a környező megyék számára.⁵¹ Ezek után október végére újra visszatért Vizsolyba és a Szepességbe.⁵² Mindezalatt Izsép mester is intézkedett a régió ügyeiben, továbbra is kiemelve, hogy a ráruházott nádori hatáskörénél fogva tette mindezt.⁵³ Novembertől kezdve Izsép okleveleiben elmaradt a külön nádori legitimációra való hivatkozás, amely azt mutatja, hogy megszilárdult a helyzete. Vilmos ezek után egészen 1341 nyaráig fel sem kereste a családi birtok bírói központjaként szolgáló vizsolyi kúriát, főként Visegrádon tartózkodott. Az 1339 novemberétől 1340 decemberéig bezárólag terjedő bő egy évből Izsépnek 22 oklevelét ismerjük, amely (a forráspusztulással is számolva) elég aktív bírói tevékenységre utal.⁵⁴ 1341-ben viszont – bár közvetett, elszórt adatokból úgy tűnik, hogy Izsép még hivatalában volt, az oklevéladás mértéke drasztikus csökkenésen ment keresztül. Már ennek sem tudjuk a biztos magyarázatát, mint ahogy annak sem, hogy mi volt az oka, hogy Vilmosnak pont ekkor jutott eszébe az, hogy egy ilyen helyettes hagyjon hátra Vizsolyban, korábban miért nem. A válasz véleményünk szerint a nádori kúriák átrendeződésében keresendő. Vilmos 1339-ben már tudatosan készülhetett a saját központjának Visegrádra helyezésére, és az addig viszonylag sűrűn látogatott vizsolyi kúria háttérbe szorítására. Emellett azt már mások is megfigyelték, hogy Vilmos főként a páratlan években tartott tömeges közgyűléseket,⁵⁵ így 1339-ben, Izsép kinevezésekor már eleve tervezhette azt, hogy 1341-ig, amíg a közgyűlések amúgy is ide nem szólítják, már nem fog többé Vizsolyba visszatérni. Ez viszont indokoltta tette akkor még egy helyettes hátrahagyását, hiszen nem szüntethette meg teljesen azt a vizsolyi kúriát, amely akkor már évtizedek óta a térség bírósági központja volt. Ezért hosszabb kihagyás után ismét kinevezett ide egy albíró, így „kísérletezett” a Druget-tartomány igazgatásával. A jelek szerint nem volt meglepő ezzel a módszerrel sem, mert 1341-től kezdve már az összes tartományi ügyét ő intézte Visegrádról (vagy Nagymarosról). Izsép működését már hivatalos leváltása előtt is visszafogta, csak ez lehet az egyetlen magyarázat arra, hogy 1340 decemberéig majdnem hogy „tömeges” oklevél-kibocsátásáról beszélhetünk, ám 1341 folyamán már egyetlen oklevele sem ismert, holott 1341 őszéig még biztosan hivatalában volt – pusztán forráspusztulással nem magyarázhatunk egy ilyen hirtelen váltást. Valószínű, hogy sokaknak (talán magának Vilmos nádornak is) sértette az érdekét egy ilyen „túl aktív” nádorhelyettes.

Ezen áttekintés után térjünk rá az alnádor és az albíró közti másik fontos különbségre, amelyet a bevezető során már megemlítettünk, ti. hogy csak az alnádor rendelkezett önálló döntési jogkörrel, az albíró nem. Az, hogy az albírák oklevelet bocsátottak ki, még nem jelentette azt, hogy önálló döntési jogkörrel rendelkeztek volna. Ez talán már a tatárjárás előtti időszakban is így volt, amikor még csak egyféle helyettes dolgozott a nádor mellett. Kőbölküti Péter két 1234. évi oklevelét nádorának, Dénesnek az átírásából és ezáltal megerősítéséből

⁴⁹ Vilmos Vizsolyi tartózkodására ld. ANJOU-OKL. XXIII. 478., 510–512. sz. (1339. aug. 10., 1339. aug. 23. Ezek pont közrefogják Izsép első oklevelének aug. 19-i keltét).

⁵⁰ 1339. aug. 19.: „Magister Iseyp viceiudex magnifici viri domini Villermi Druget palatini et iudicis Comanorum, in eiusdem terminis et tenetis constitutus”. 1339. szept. 29. „Nos magister Isyp viceiudex magnifici viri domini Villermi Druget palatini et iudicis Comanorum in tenetis eiusdem deputatus” Mindkét oklevél jelzete: DL 56894. 1339. okt. 20.: „Nos magister Iseyp viceiudex magnifici viri domini Wyllermi Drugetter palatini et iudicis Comanorum, in eiusdem terminis et tenetis constitutus” DL 40814.

⁵¹ KRUTÁK 2012. 430–431.

⁵² DF 232778., CD VIII/5. 273–275., DF 232810. (ANJOU-OKL. XXIII. 646., 655., 676. sz.)

⁵³ DL 40814., 96211. (ANJOU-OKL. XXIII. 643., 644. sz.)

⁵⁴ 1339 novemberétől: ANJOU-OKL. XXIII. 678., 679., 694., 708., 715., 738. sz. ANJOU-OKL. XXIV. 92., 129., 227., 230., 293., 494., 517., 545., 567., 578–580., 595., 596., 610., 724. sz. Ezen kívül még egy 1341. febr. 28-án kiadott oklevelét említette Vilmos: ANJOU-OKL. XXV. 820. sz.

⁵⁵ NYERS 1934. 56.; KRUTÁK 2012. 433.

ismerjük (a nádor konkrétan közölte is, hogy Péter elhozta neki az oklevélét megerősítés végett).⁵⁶ Tomaj nembéli Dénes albirájának, Albertnek a levelét is átírta a nádor.⁵⁷ A tatárjárás után, mint szó esett róla, már számolhatunk azzal a kettős rendszerrel is, hogy Pesten vagy Budán székel a *vicepalatinus*, míg a nádor környezetében a *viceiudex*. Ha megvizsgáljuk az egyes intézkedéseket, akkor a budai (pesti) alnádornak ismerjük lezárt, saját jogán kimondott döntéseit éppúgy, ahogy a per közbülső állomásaként kiadott okleveleket is (perhalasztás, idézés).⁵⁸ Hogy az alnádor a 13. század második felében teljes jogú bíróként járhatott el, mutatja IV. László egy keltezetlen (de vlsz. 1279-ben kiadott)⁵⁹ oklevele. Az oklevélben László leírta, hogy Uza fia Péter a birtokait a margitszigeti apácáknak adta, amint ez V. István oklevélben is benne van. Ám miután az ellenfelei megölték őt a párbajtéren, a birtokai Gergely alnádor (*comes Georgius vicepalatinus*) kezére jutottak ítélezése címén (*pro suis iudiciis*). Az apácák az adománylevélre hivatkozva maguknak kérték ezeket a birtokokat, és ezt László is jóváhagyta.⁶⁰ Az itt említett Gergely alnádor egy levelében a „*vicepalatinus Bude residens*” névvel illette önmagát, tehát biztosan az ott székelők közé tartozott.⁶¹ Az pedig, hogy az ítékezésből kifolyólag az ő kezére háramlott a pervesztes birtokainak kétharmad része, mutatja, hogy itt ő volt a bíró a saját jogán. Ezzel szemben olyan oklevéllel, amelyben a *viceiudex* zárt le egy pert saját jogon, az Árpád-kor folyamán nem találkozunk. Sándor, Roland albirája párbaj tartását rendelte el egy hatalmaskodási ügyben, Amadé egy ismeretlen albirája elhalasztott egy olyan pert, amely korábban Amadé előtt folyt, János albíró szintén elhalasztott egy pert, Pál albírónak pedig két olyan oklevélét is ismerjük, amiben a feleket a jászói konvent elé idéztette.⁶² Emellett „hiteleshelyi” funkciót is folytattak azzal, hogy az előtte megegyező felek számára oklevelet állítottak ki a saját nevük alatt, megerősítve az egyezségüket.⁶³ Igaz, itt nem került sor a színük előtt perre, így az önálló bírói jogkör ezeken az eseteken nem lehet egyértelmű módon lemérni. Ugyanezt tapasztaljuk a 14. században Kopasz nádor helyettese, László esetében. László Kopasz távollétében, 1314 nyarán⁶⁴ kezdett meg néhány pert, több alkalommal a leleszi konvent elé utalta a feleket, és új megjelenést írt elő. Máskor csak nyugtázta, hogy az egyik ügyben újra visszatértek a kijelölt időpontra, és bemutatták a leleszi konvent oklevélét. Bár a szokásjog szerint ez utóbbi esetben már meghozhatta volna ítéletét, de a konkrét döntés ebből az oklevélből is hiányzott.⁶⁵ László az itt hivatkozott egyik oklevélben *vicepalatinus*-nak, a másikkban *viceiudex palatinine* nevezte saját magát, de az, hogy diplomáit Kopasz territóriumán keltezte (Adorjánban és Mérken), továbbá a konkrét döntésektől való „ódzkodása” egyértelműen az albírói, és nem a (budai) alnádori jogkörrel rokonítják hivatalát. Bár a fenti megfigyelést elvileg lehetne a kevés forrás által generált torzképpel is magyarázni, ám a tendencia ugyanaz marad később is.

⁵⁶ HO VIII. 32. (RP 38. sz.), DF 200920. (kiadása: RP 40. sz.)

⁵⁷ DL 96256. és DL 41010. (a vonatkozó részek kiadása: RP 52–53. sz.). Az átírás ellenére a felek megtartották Albert eredeti levelét is, mert a 14. században mindkettőt be tudták mutatni.

⁵⁸ ZICHY I. 77. (RP 176. sz.); HEVES 51. (RP 197. sz.); ZALA I. 118–119. (RP 203. sz.); DL 90791. (RP 237–238. sz.); HO VIII. 383–384. (RP 288–289. sz.). Tamás alnádor esetében ugyan megkérdőjelezi az eljárásának saját jogúságát az, hogy Aba Amadé pecsétje függ az oklevélén (KIS-PETRIK 2008. 25–26., RP 238. sz. reg.), de ez valószínűleg utólagos fejlemény, hiszen a megerősítő formulában a saját pecsétjével (*sigilli nostri*) való pecsételésről írt. A pemyertes fél talán a biztonság kedvéért át akarta íratni Amadéval is az oklevelet, ami egyébként elég hosszú, és talán ezért csak a pecsétet cserélték ki rajta.

⁵⁹ ZSOLDOS: ARCHONT. 21. (Gergely alnádornál)

⁶⁰ MON. BP. I. 181. (RA 3568. sz.)

⁶¹ HEVES 51. (RP 197. sz.)

⁶² DL 93896. (RP 168. sz.), ZICHY I. 121. (Datum pro memoria-oklevél, kibocsátójára vonatkozó érveket lás RP 272. sz.), DL 75215. (RP 318. sz.), HO VII. 360. (RP 327. sz.); DF 269488 (ANJOU-OKL. I. 706. sz.)

⁶³ DL 75155. és DL 75156. (kiadásuk: RP 317., 321. sz.); DF 266084. (ANJOU-OKL. III. 790. sz.)

⁶⁴ Kopasz ugyanis ebben az időben a Délvidéken tartott közgyűlést Szerém, Bács és Valkó megyéknek, ld. AO I. 350–353. (ANJOU-OKL. III. 793–794. sz.)

⁶⁵ DL 69660. (ANJOU-OKL. III. 756, 759. sz.); DL 69661. (ANJOU-OKL. III. 782–783., 823. sz.)

Péter „általános bíró” Debreceni Dózsa 1322. évi hivatali ideje alatt hasonló ügyeket látott el, mint a legtöbb nádori albíró: igazolásokat adott ki arról, hogy bevallottak egy fizetési kötelezettséget, vagy éppen megfizettek egy tartozást.⁶⁶ Az alá rendelt *viceiudexe* hasonló okból bocsátott ki oklevelet: igazolta egy bírság megfizetését.⁶⁷ Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy egyéb ügyekben is eljár, csak nem a maga nevében. Dózsa nádorsága alatt mutatható ki először biztos módon az, hogy amíg ő *generalis congregatiok*at tartott az egyes, fennhatósága alá tartozó megyék számára, azzal párhuzamosan a debreceni nádori kúriában is folyt oklevél-adás az ő nevében.⁶⁸ A nádor személye itt szakadt el először bizonyítható módon a nádori „hivattól”, ami egy intézményesülési folyamat kezdetét jelzi. Hogy a nádori kiadványok mögött pontosan kik álltak, nem tudható biztosan, de leginkább Péter *iudex generalisra* gyanakodhatunk, akinek újszülött jogköre (ti. okleveleket adhat ki a nádor távollétében az ő nevében) magyarázza azt a terminológiai rangemelkedést is, hogy kúriai helyettes létre *viceiudexből iudexé* „lépett elő”, saját *viceiudexszel*. Mindezzel párhuzamosan Dózsa budai alnádora egyértelműen önálló pereket vitt, bírói döntéseket hozott.⁶⁹

Druget Fülöp idején hasonló kettős szisztémával találkozunk. A vizsolyi kúriáján működött Perényi Miklós, aki már nádorsága előtt is szolgálta Fülöpöt, udvarbírói (*iudex curie*) tisztséget betöltve. Miután Fülöp elnyerte a nádori méltóságot, Miklós is *viceiudexé* emelkedett, de feladata lényegében ugyanaz maradt, amit udvarbírói megbízatása alatt is betöltött: Vizsolyban székelve ellátta a környező megyék bírói ügyeit. Az ő feladata így nem is közvetlenül nádorhelyettesi tisztségéből fakadt, hiszen már azelőtt is ezt csinálta. Zömében ő is csak közvetlen bírói döntéseket nem igénylő rutinesetekben működött közre. Perbe idézett, a meg nem jelenteket bírsággal sújtotta, pert halasztott, igazolta az előtte tett bevallásokat és bírságmegfizetéseket, utasításokat adott a hiteleshelyeknek egy-egy vizsgálat elvégzésére, esetleg párbajt vagy esküt ítélt.⁷⁰ Ha el is rendelt birtokba iktatást, birtokfelosztást, akkor az nem egy per lezárásaként, hanem a felek kérésére történt.⁷¹ Egy olyan nagyobb szabású perfolymáról tudunk, amelyben – úgy tűnik – saját jogán hozta meg a döntést is: 1324-ben kellett ítélnie a Szabolcs megyei Mihálylaka birtok ügyében, amelyet Perbard mester „a szintünk előtt bírói úton” (*coram nobis ordine iudiciario*) kapott vissza tőle.⁷² Mivel Fülöp nádorsága

⁶⁶ DL 96083., 50718. (ANJOU-OKL. VI. 517., 600. sz.)

⁶⁷ DL 96082. (ANJOU-OKL. VI. 508. sz.)

⁶⁸ Dózsa 1322. máj. 22-én nyitja meg Kállósejmenben a közgyűlést Szatmár, Szabolcs, Szolnok és Kraszna megyék számára. A közgyűlésen május 24-én és 25-én további okleveleket is kiadott (ANJOU-OKL. VI. 581., 587–588. sz.). Ezzel párhuzamosan a kb. 60 km-re lévő debreceni kúriában máj. 21–22-én is kelt nádori oklevél (ANJOU-OKL. VI. 579., 582. sz.). Jún. 6-án szintén Kállósejmenben nyitotta meg a közgyűlést (ezúttal Bihar, Szabolcs és Szatmár megyéket sorolva fel), és az egyik ügyben 7-én adott ki oklevelet ottani kelettel (ANJOU-OKL. VI. 620. sz.). Ezzel párhuzamosan jún. 6-án, majd 9-én is kelt egy-egy nádori oklevél Debrecenben is (ANJOU-OKL. VI. 617., 623. sz.). Hogy Dózsa nem Debrecenben, hanem a közgyűléseken volt személyesen jelen, abból sejtethető, hogy az ottani okleveleket a nádori nagypécsettjével hitelesítette, amely inkább kötődött az ő személyéhez. Egyébként hasonló szisztémával találkozunk majd Druget Vilmos nádorsága alatt is.

⁶⁹ A margitszigeti apácák Pilis megyei Derzsülése földjének ügye: AO II. 15–17., DL 3652. (ANJOU-OKL. VI. 568., 570., 571. sz.) Az őbudai királyi udvar egyik официálisának pere az Esztergom megyei gyermelyi népekkel: DF 200110. (ANJOU-OKL. VI. 775–776. sz.) Imre barsi ispán és a szigeti apácák hospesinek pere Imre Szigetbecse (Nagysziget) birtokának feldúlása miatt: ZICHY I. 216–217. (ANJOU-OKL. VI. 830., 838. sz.) Imre barsi ispán pere Domonkos szekszárdi apáttal a Baranya megyei Oros föld kapcsán: ZICHY I. 213–214., DL 86950. (ANJOU-OKL. VI. 629., 848. sz.), lásd még Druget Fülöp budai albirájának, Tamásnak az oklevelét is erről: DL 86956. (ANJOU-OKL. VII. 563.)

⁷⁰ Pl. ANJOU-OKL. VII. 337., 418., 428., 429., 505., 566., 657. sz.; ANJOU-OKL. VIII. 24., 61., 70., 141., 159., 229., 235., 279., 308., 315., 429., 450–451., 467–468., 473., 484., 531–532., 550. sz.; ANJOU-OKL. IX. 20., 22., 45., 49., 103., 164., 216., 246., 253., 293–294., 343., 355., 370., 392., 438., 465., 516., 523., 558. sz.; ANJOU-OKL. X. 15., 200., 279., 328., 337., 402., 411., 418., 465–466., 487., 498., 514., 525., 542–544., 552. sz.; ANJOU-OKL. XI. 70., 85–86., 206., 283., 289., 364. sz.

⁷¹ ANJOU-OKL. VII. 603. sz.; ANJOU-OKL. VIII. 106. sz.; ANJOU-OKL. X. 134., 150. sz.

⁷² ANJOU-OKL. VIII. 141., 160., 548–549. sz. Az idézett rész: ZICHY I. 271. 548. sz.

alatt több, mint 80 oklevelet ismerünk Miklóstól, ez az egyetlen alkalom semmiképpen nem tekinthető releváns példának. Olyan esettel is találkozunk ellenben, amikor Miklós albiró a nádor jelenlétének hiányára hivatkozva odázott el egy döntést. 1324. június 17-én elhalasztott egy pert a királyi sereg hadosztlásának 15. napjára, és akkor „urunkat, Fülöp nádort megkérdezzük a fenti ügy kapcsán” (*dominum nostrum Phylippum palatinum interrogabimus de premissis*).⁷³ 1325-ben egy színe előtt lezajlott megegyezésről kiállított egy oklevelet, emellett megígérte a feleknek, hogy amikor visszaviszik az oklevelet, „az urunknak, a nádornak az autentikus oklevelét állíttatjuk ki a mondottakról”.⁷⁴ A szokott záróformula átalakítása mutatja, hogy igazán jogbiztosító hitelességű oklevelet a nádor adott ki csak. Perényi Miklós bármilyen aktív albiró is volt tehát, olyan szintű döntéshozói jogosítványokkal nem rendelkezett, mint a vele párhuzamosan hivatalban lévő budai alnádor, Tamás. És itt térnénk vissza a Tamás titulusában bekövetkező terminológiai változás magyarázatára, amellyel fentebb adások maradtunk. Mint szó volt róla, kezdetben Tamás budai alnádort éppúgy *viceiudex*nek nevezték a források, mint a vizsolyi kúrián működő Perényi Miklóst. Am nem sokkal később a megnevezése *iudex ... palatini Bude residens* lett, vagyis „Budán székelő nádori bíró”, és mindvégig következetesen az is maradt. A rangemelő elkülönítés véleményünk szerint annak tudható be, hogy Tamásnak joga volt a saját nevében döntéseket hoznia, tehát joggal illette meg őt a „bíró” cím, ellentétben Perényi Miklóssal, aki mindvégig „albiró” maradt. Természetesen nem lehetetlen, hogy Perényi Miklós is zárt le pereket, csak az erről szóló oklevelet nem a saját nevében, hanem nádori intulációval látta el (a már fentebb idézett oklevél azon ígérete, hogy a nádor autentikus oklevelét állíttatja ki egy ügyről, akár erre is utalhatna, igaz, jelenthet egyszerű közbenjárást is). Ha történt is ilyen eset, az nem változtat azon a tényen, hogy Miklós mint albiró nem rendelkezett saját döntéshozatali joggal, és Tamás címváltozása is jól mutatja, hogy a kortársak szemében a döntési jogosítványokkal ellátott hatóságot viszont nem lehet *viceiudex*nek nevezni.

Druget János óbudai nádori székhelye értelemszerűen felborította ezt a szisztémát, akkor már nem volt szükség külön budai alnádorra. A János, és később Vilmos alatt működő helyettesek, mint láttuk, inkább albiró jellegű munkatársak voltak. Erre utalhat a *viceiudex* titulus mellett az is, hogy a nádori kúriában székeltek. Döntési jogkörük kapcsán beszédes, hogy még az egy ízben *vicepalatinus*nak nevezett Jakab esetében is egy békebírságot egyszerűre fizettek a nádornak és Jakab alnádornak.⁷⁵ Vagyis az ügy valószínűsíthetően az alnádor (albiró) előtt folyt, de ő a nádor nevében járt el, ezért járt a bírói juttatásból mindkettőjüknek. A „klasszikus” távolléti budai alnádort, mint ezt Gergely példáján láttuk, teljes egészében megillette a bírói hányad, nem találunk arra példát, hogy osztoznia kellett volna az urával.⁷⁶ Druget János és Vilmos alatt, esetleg lassabb átmenetekkel, de megszűnt a hagyományos budai alnádorság intézménye, helyette az addigi kúriai albiróság költözött Budára. Minderre még egy érvet fel lehet hozni.

Fentebb láttuk, hogy a budai alnádor látta el a pesti ispáni teendőket is. A két jogkör egymáshoz kötődése az 1320-as évek elején még létezett. 1322. november 27-én István, Dózsa budai alnádora (*comes Stephanus vicepalatinus ... Dausa palatini ... Bude residens*) Pest megye 4 szolgabírájával együtt ítélte egy ottani föld ügyében, ami ispáni jogkört sejtet.⁷⁷ Néhány hónappal később, 1323 januárjában már konkrétan is az alnádori hivatalhoz kapcsolták az ispáni teendők ellátását.⁷⁸ Ez az utolsó olyan forrás, amely a két poszt összakapcsolódására

⁷³ DF 285783. (ANJOU-OKL. VIII. 316. sz.)

⁷⁴ „cum autem presentes [litteras] nobis fuerint reportate, litteras autenticas domini nostri palatini super premissis faciemus emanari [!]” DL 96120. (ANJOU-OKL. IX. 122. sz.)

⁷⁵ DL 51008. (ANJOU-OKL. XIX. 352. sz.)

⁷⁶ MON. BP. I. 181. (RA 3568. sz.)

⁷⁷ DL 86950. (ANJOU-OKL. VI. 848. sz.)

⁷⁸ DL 40417. (ANJOU-OKL. VII. 7. sz. A regesztából egyébként kimaradt az alnádorra való utalás.)

utal. A szakirodalom már régebben kimondta, hogy 1342 után Pest megyének nem volt ispánja, a 4 szolgabíró látta el a megye működését.⁷⁹ Am vannak arra közvetett források, hogy már Druget Vilmos nádorsága idején számolhatunk ezzel a helyzettel. Olivér királynéi udvarbíró 1338. július 15-i oklevele írta át tartalmilag Druget Vilmos nádor diplomáját, amelyet a Pest és Pilis megyei szolgabírákkal közösen adott ki a két megye számára tartott nádori közgyűlésen (*litteras ipsius domini Wyllermi palatini ac iudicum nobilium Pestiensis et Pelesiensis comitatum, in congregatione sua generali emanatas*). Ennek tartalma szerint a közgyűlésen a szolgabírók, az esküdtek és a két megye nemesei (*tam predicti iudices nobilium et iurati, quam universi nobiles dictorum comitatum*) megerősítették a nádor számára, hogy a Pest megyei Pécel birtokot korábban ellentmondás nélkül Péter mester, nádori protonotárius részére iktatták.⁸⁰ Ekkorra (az 1290. évi törvény, és persze a szokásjog értelmében) a megyei közgyűléseken a nádor mellett jelen kellett lenni többek között az ispánnak vagy alispánnak, és a szolgabírónak is.⁸¹ Ez az oklevél viszont feltűnően hallgatott a jelenlévő ispánról, vagy bárki más, ispáni jogú résztvevőről, csak a szolgabírák, esküdtek és a helyi lakosok részvételét említette. Ugyanezzel találkozunk Vilmos 1341. április 27-i oklevelében, amikor szintén közgyűlést tartott a megyének Újbécsen. A nádor a Pest megyei *Zahyus* birtok hovatarozásáról ítélt, és az oklevele felsorolta név szerint a jelenlévő 4 megyei szolgabírót, a 12 esküdt ülnököt (*iuratos assessores*) és jelenlévőként említette az „összes” Pest megyei nemest.⁸² A pesti ispánról ismét hallgatott a felsorolás, pedig ha lett volna ott a közgyűlésen olyasvalaki, aki ellátta volna ezt a jogkört, akkor a részletes, a megyei hatóságot név szerint is számba vevő oklevél bizonyára megemlítette volna. Legkésőbb 1338-tól tehát már nem volt senki, aki a pesti ispáni teendőket ellátta volna, amely, az egyéb felsorolt érvek mellett egyértelműen utal arra, hogy az esetlegesen Budán felbukkanó nádorhelyettesek nem a budai *vicepalatinus* intézményes utódai, hanem a nádori kúriával együtt Óbudára költöző albírók. Így tehát a „klaszszikus” kettős alnádorság létezésének a határát Druget János hivatalviselésével húzhatjuk meg, azzal a kitételrel, hogy utódja, Druget Vilmos alatt még felállt egy rövid ideig ez a rendszer. Csak akkor már a távolléti alnádor nem Budán, hanem Vizsolban működött (lzsép).

Ha áttekintjük, hogy az itt ismertetett két nádorhelyettesítési típus hogyan helyezhető bele az alnádori intézmény tágabb történetébe, akkor a következőt látjuk. Az Aranybullák utáni időszakban az 1230-as évek helyettesei leginkább a nádortól függő, önálló döntési jogkör nélküli munkatársainak tűnnek, amely – ha már választani kell – inkább a *viceiudex*-típusú alnádorsághoz áll közelebb. Az 1330-as évektől, mint láttuk, ugyancsak a *viceiudex*-jellegű alnádorság élt inkább tovább (a kivétel nem számottevő és főként nem lett tartós). Tipikusnak tehát mindenképpen az albírói jellegű helyettesítés tekinthető kezdettől fogva, és intézményileg is ez fejlődött tovább az évszázadok folyamán. A *vicepalatinus*-jellegű alnádor egy alig 100 évig fennálló intézmény volt, amit az állandósított, hogy az ország különféle pontjain székelő, és onnan hivatali értelemben nem nagyon elmozduló nádoroknak legyen egy alternatívája az ország szívében, aki a pesti ispáni teendőket is ellátja. Amikor aztán a nádori intézmény változásai miatt a *vicepalatinus*-jellegű alnádor funkciója feleslegessé vált, ráadásul a megyei szolgabírói intézmény kiépülésével és megszilárdulásával az ispáni funkciója is nélkülözhető lett, ez a helyettesítési forma meg is szűnt.

⁷⁹ TRINGLI 2001. 155–156.

⁸⁰ DF 251694. (ANJOU-OKL. XXII. 357. sz.)

⁸¹ DRMH I/1. 45.

⁸² AO IV. 84–85. (ANJOU-OKL. XXV. 237. sz.)

BIBLIOGRÁFIA

- ÁMTF I–IV. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963–1998.
- ANJOU I–XXXI. *Anjou-kori oklevéltár I–XXXI.* Szerk.: ALMÁSI Tibor–BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos–KÓFALVI Tamás–KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc–PITI Ferenc–SEBŐK Ferenc–TÓTH Ildikó Éva. Budapest–Szeged, 1990–2013.
- AO I–VII. *Anjoukori Okmánytár I–VII.* Szerk.: NAGY Imre–TASNÁDI Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920.
- ÁÚO I–XII. WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.
- BERTÉNYI 2000. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Szerk.: BERTÉNYI Iván, közreműk.: DRESKA Gábor–THOROCZKAY Gábor. Budapest, 2000.
- CD I–XI. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera Georgii FEJÉR. Buda, 1829–1844.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fototár
DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
DRMH I/1. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae I.* Transl. and ed.: BAK, János–BÓNIS, György–SWEENEY, James Ross. Schlacks, 1989.
- ELENCHUS III/2. *Elenchus fontium historiae urbanae III/2.* Ed.: KUBINYI, András. Budapest, 1997.
- ENGEL: ARCHONT. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I.* Budapest, 1996.
- GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig.* Budapest, 1997.
- HEVES *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban.* Szerk.: KONDORNÉ LÁTKÓCZKI Erzsébet. Eger, 1997.
- HO I–VIII. *Hazai okmánytár I–VIII.* Szerk.: IPOLYI Arnold–NAGY Imre–PÁUR Iván–RÁTH Károly–VÉGHÉLY Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891.
- ÍFMT *Írott források az 1050–116 közötti magyar történelemről.* Szerk.: MAKK Ferenc–THOROCZKAY Gábor. Szeged, 2006. KÁROLYI I–V. *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V.* Szerk.: KÁROLYI Tibor–GÉRESI Kálmán. Budapest, 1882–1897.
- KIS-PETRIK 2008 KIS Péter, –PETRIK Iván: *Kiadatlan Árpád-kori oklevelek a főváros történetéhez (1192–1298).* In: *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére.* Szerk.: HORVÁTH J. András. Budapest–Salgótarján, 2008. 15–45.
- KRUTÁK 2012. KRUTÁK Anita: *A nádori congregatio intézménye Druget Vilmos nádorsága alatt.* In: *Középkortörténeti tanulmányok 7.* Szerk.: KISS P. Attila–PITI Ferenc–SZABADOS György. Szeged, 2012. 425–438.
- MES I–IV. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV.* Szerk.: KNAUZ Nándor–DEDEK Crescens Lajos–DRESKA Gábor, közrem.: HEGEDŰS András–ÉRSZEGI Géza–TÓTH Krisztina–KALÁSZ Márton–MUDRÁK Attila. Strigonii, 1874–1999.
- MON. BP. I. *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest I. (1148–1301).* CSÁNKY Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GÁRDONYI Albert. Budapest, 1936.
- NYERS 1934 NYERS Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386).* Kecskemét, 1934.
- PRT I–XII/B *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B.* Szerk.: SÖRÖS Pongrác. Budapest, 1902–1912.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1–4.* Szerk.: SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Budapest, 1923–1987.
- RP *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szerk.: SZÓCS Tibor. Budapest, 2012.
- RV *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum – Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom.* Szerk.: BOROVSZKY Samu–KARÁCSONYI János. Budapest, 1903.
- SZOVÁK 1989 SZOVÁK Kornél: *Rátót nembéli Rolánd nádor kúriája. A Dunántúli település-története 7. (1989) 299–316.*

- SZŐCS 2012 Szőcs Tibor: A nádori ítélkezés és jogkör területi vonatkozásai a 13. század első felében. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7.* Szerk.: Kiss P. Attila–Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2012. 411–423.
- TRINGLI 2001 TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája 1/2. A honfoglalástól 1686-ig.* Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest, 2001. 75–194.
- TRINGLI 2010 TRINGLI István: Pest és Pilis megye sajátos viszonyai a török hódítás előtt. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Szerk.: Hermann István–Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 369–419.
- ZALA I–II. Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Gyula–Nagy Imre–Véghegy Dezső. Budapest, 1886–1890.
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (függelék: a törvények szövege). Budapest, 1904.
- ZICHY I–XII. A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931.
- ZSOLDOS 1998 ZSOLDOS Attila: Visegrád vármegye és utódai. *Történelmi Szemle* 40. (1998) 1–32.
- ZSOLDOS 2012A ZSOLDOS Attila: Rátót nembéli Domokos nádor megyéi. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Budapest, 2012. 47–52.
- ZSOLDOS 2012B ZSOLDOS Attila: Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 527–541.
- ZSOLDOS 2012C ZSOLDOS Attila: A Druget-tartomány várnagyai. *Castrum. A Castrum Benes Egyesület Hírlevele* 15. (2012/1–2.) 33–42.
- ZSOLDOS: ARCHONT. ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest, 2011.

DEPUTY INSTITUTIONS OF THE PALATINE UNTIL THE MIDDLE OF THE
14TH CENTURY

Historiography mostly identifies the person who replaced the palatine as 'vice-palatine' (Hungarian: *alnádor*), but, in my opinion, there were in fact two sharply different 'deputy institutions' which existed from the second half of the 13th century. The 'vice-palatine' was called usually *vicepalatinus* in Latin (Hungarian: *alnádor*) and had his seat in Pest, later in Buda, far from the seat of the palatine. He also carried out the duties of the count (*comes*) of Pest, and he discussed and decided on lawsuits in his own right in his seat, so when he administered justice, he did not act for the palatine. Thus, the office of the vice-palatine can be considered relatively independent of the palatine's person, although his designation was a palatinal right. The other substitute was the 'palatinal vice-judge', usually called *viceiudex palatini* (Hungarian: *nádori albíró*). The vice-judge always stayed in the entourage of the palatine, and led his tribunal. Although he could issue charters in his own name, he always acted for the palatine, and – unlike the vice-palatine – he never decided in any case on his own right. (The very few exceptions we know do not basically influence this regularity). This dual deputy system existed until the office holding of John Druget. Since he had his seat in Óbuda, it became pointless to separate the office of the vice-palatine from Buda and that of the vice-judge. During the activity of John and William Druget, the system of the deputies intertwined, only vice-judges worked who were appointed occasionally. From the time of William, the office of the vice-palatine from Buda was vacant. Consequently, nobody carried out the duties of the count of Pest; the affairs of the county were arranged by the four magistrates, the elected judges and administrative officers of the noble county (Latin: *iudex nobilium*, Hungarian: *szolgabíró*, i.e. 'judge of servitors').